

ВІДДІЛ ОСВІТИ І НАУКИ НІКОПОЛЬСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«НІКОПОЛЬСЬКА СЕРЕДНЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ
ШКОЛА І-ІІІ СТУПЕНІВ № 12»

ЕКСПЕДИЦІЯ

«Моя Батьківщина – Україна»

НАПРЯМОК

«Географія рідного краю»

КРАЄЗНАВЧО-ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА

«Рослини-символи рідного краю»

Нікополь
2013

МЕТА: виховувати почуття любові до навколишньої природи, бажання зберігати, охороняти її неповторну красу; розширювати знання про рослини-символи рідного краю, їх призначення та використання в українських святах і обрядах, повагу до народних звичаїв, традицій, духовних і культурних цінностей нашого народу.

Автор краєзнавчо-дослідницької роботи: Лозовий Олег Олегович та творче об'єднання учнів 7 класу КЗ «Нікопольська середня загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 12.

Керівник творчого об'єднання: Щащенко Ольга Дмитрівна, КЗ «Нікопольська середня загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 12.

тел. роб.: (05662) 2-10-51

тел.. моб.: (095) 542-09-56

*Рослини – це краса Землі барвиста
Без них навіть мистецтво, втратить змісту!
Планета є для кожного оселя,
Нема рослин, тварин, земля – пустеля,
Бо з космосом ми будем наодинці...
А хто наносить шкоду,
Ті – злочинці!*

Мабуть, найбільшу насолоду і радість, найпалкішу любов до рідного краю, до життя викликає спілкування з природою. Вона завжди чарувала і чарує, хвилювала і хвилює людину.

У кожного із нас залишається в серці дорогий миловидний куточок, де минає дитинство, настає юність, де нам легко і солодко дихати. Ота рідна єдина стежина в природі до рідної оселі.

Кожна людина має свій образ рослини, а рослини нам дарують символи. Символи родинного благополуччя.

Колись кожна господиня намагалася, щоб коло садиби росло побільше рослин. Калина, м'ята, меліса, любисток, нагідки, хміль, горобина, мальва й чорнобривці – це одвічні символи, якими опредметлювали найсвятіше, найдорожче, найсокровенніше.

Жодне весілля на Україні не обходилося без барвінку і калини, якими прикрашали коровай та вінок молодої.

Любов до рідної оселі, любов до рідної землі – це оберіг людського життя.

Обрядові дії, пов'язані з рослинністю, відігравали важливу роль в календарних святах. Ці обряди мали забезпечити людині здоров'я, зміцнити добробут сім'ї, посилити плодючість землі і худоби, зберегти господарство від нечистої сили.

Тож запрошуємо вас до подорожі з рослинами-символами.

В Україні здавна вважають **ВЕРБУ** і калину священними: «Без верби й калини нема України». Звичай святити вербу був запозичений християнською релігією з астрального культу наших предків. Верба символізує Прадерево життя, так само, як Чумацький шлях. Недаремно верби завжди садили обабіч шляхів, за космогонічними уявленнями народу наша Галактика є початком утворення Всесвіту – берегом космічного океану. Обряд хльоскання вербою означає поєднання людини з Космосом, можливість відновлення сили і здоров'я. Це був звичай близький за змістом до обряду занурення у священні води Бугу в Україні і Гангу в Індії. Окрім верби, садили в Україні також липу, що присвячувалася матері-Воді, дуб символізував Перуна й Сонце, береза присвячувалася Ладі, клен – Полелю.

ВЕРБА, опоетизована народом разом із калиною і тополею, не випадково заслужила на таку шану. Виростаючи біля річок, ставків, природних джерел, вона є ніби позначкою води на землі. Криницю завжди намагалися копати під вербою.: Де срібліє вербиця, там здорова водиця. І насправді, верба була чудовим природним фільтром усіляких домішок, що містилися у водах. Вербову лозу традиційно використовували для зведення турлучних будівель,

огорож, для виготовлення меблів, кошиків та інших ужиткових речей; з вербової деревини здавна робили музичні інструменти.

ВЕРБА відігравала й важливу ритуально-обрядову роль. За народними уявленнями, гілочки верби, посвячені в церкві в останню неділю перед Великоднем – вербну неділю, набували магічних властивостей. Освячену вербу приносили в дім і вдаряли нею членів сім'ї, найчастіше дітей, примовляючи: Будь великий, як верба, а здоровий, як вода, а багатий, як земля. Виганяючи вперше худобу на літнє пасовище, її обов'язково вдаряли вербою., щоб уберегти від хвороби та інших напастей.

Освячена верба зберігалася в хаті й широко застосовувалася як лікувальний засіб чи як оберег. На Херсонщині й клали у воду, в якій купали хвору дитину, на Харківщині запалювали гілочку верби і обкурювали нею хворих на лихоманку.

Побутувало повір'я, що в хату, де є верба, не вдарить блискавка. Вважалося також, що верба перепиняє дорогу в дім нечистій силі, особливо відьмам.

В українському фольклорі верба – це поетичний символ дівчини або заміжньої жінки. Розлоге, похилене вербове гілля найчастіше асоціюється зі смутком і жалем:

Висока верба, висока верба

Широкий лист пускає.

Велика любов, тяжка розлука

Серденько зриває.

КАЛИНА символізувала свято Коляди, Різдва світу. Наруга над нею вкривала людину ганьбою, так само, як убивство лелеки. Біля хати завжди садили калину, взимку її ягоди клали між шибками. Досі існує повір'я: якщо вирізати з калини сопілку, то в сім'ї з'явиться продовжувач роду – син. Калиновий чай – найкращі ліки від застуди. Важлива роль належить калині в різних обрядах, особливо на весіллі (оздоблювали весільне гільце). Про неї складено безліч пісень, приказок: «Любуйся калиною, коли цвіте, а дитиною, коли росте», «Дівчина, як калина» тощо.

КАЛИНА постає в українському фольклорі одним із найулюбленіших поетичних образів. Її завжди супроводжує епітет червона, що символізує жіночу красу, дівочу цноту. Із замилюванням писав про калину Тарас Шевченко:

*Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась
Дівчина-дитина.*

Поряд із барвінком калина широко використовувалася у народній обрядовості, зокрема весільній: китицями калини прикрашали весільний коровай, калиновим цвітом чи ягодами оздоблювали гільце. Водночас схилена над водою калина нагадує про смуток і журбу:

*Червоная калинонька
На яр-воду схилилася...
Там дівчина журилася.*

Крім калини, в Україні широко використовували **ГОРОБИНУ**, яка також має червоні ягоди і довго зберігається на дереві, ваблячи до себе птахів. За кількістю горобини могли передбачити, якою буде зима: якщо ягід було багато, чекали холодної сніжної зими. Горобину знали ще скіфи. Вергілій писав, що скіфи довгими зимовими вечорами пили напій з горобини. Спосіб приготування вина з горобини і меду дожив до наших днів. Квіти горобини здавна додавали до чаю, це надавало йому смаку мигдалю. Горобина також використовувалась в багатьох обрядах. Як оберег її садили біля хати, на Купайла гілочки горобини чіпляли на кожні двері, щоб уберегтися від злих духів та хвороб.

ВИШНЯ присвячувалася найвищим Богам народів'я (саме Новий рік – свято Прабога Сварога). Тому логічно буде вважати назву вишня прикметником (ж. рід від вишній). А в тому, що Бог в дохристиянській вірі вважався вишнім, не може бути сумніву, оскільки церква запозичила термінологію, яка існувала задовго до прийняття християнства: Бог, молитва, гріх, жертва, сповідь, храм, рай, пекло, душа, вінчання та ін. Таким чином, назву **ВИШНЯ** слід розуміти як «божественне дерево». Хата у вишневому садочку – одвічне замилювання українського народу. Вона оспівана багатьма письменниками. Тому Шевченківський «садок вишневий коло хати» став символом України, рідним, близьким образом.

ЯБЛУНЯ відома в Україні не менше. З незапам'ятних часів у дикому стані вона була поширена на всій Україні.

Яблуко стало символом кохання і родючості. Про особливу плодючість яблуні знали вже трипільці, коли зображали насіння яблуні на своєму посуді. Вже за часів Київської Русі було відомо кілька рецептів зберігання яблук взимку, сушіння, квашення, приготування солодощів. Яблуні й груші шанували ще в античні часи, записи про це можна знайти в давніх літописах як в Греції, Римі, так і в Київській Русі. Про лікування плодами груші було відомо ще в давньому Шумері. Українці з сушених яблук і груш варили узвар, який був також і обрядовим напоєм, наприклад, на Різдво.

ТЕРЕН відомий в Україні понад дві тисячі років. Він є одним із прародичів садової сливи: вже на початку нашої ери, схрестивши терен з аличою, наші предки вирощували сливи. Завдяки своїм колючкам терен здобув собі славу доброго захисника садів у давнину – до двору, обсаженого терном, не міг пробратися ніякий дикий звір. Пізніше стали вважати, що терен захищає від нечистої сили. Таке практичне значення цього невисокого деревця. Та є ще й дуже цікава легенда. Одна з порід терну – диптам – отримала назву «неопалимої купини». В перекладі з церковнослов'янської купина означає «кущ». Цей терновий кущ виділяє своєрідні ефірні пари, які можуть горіти, проте самої рослини вогонь не торкається. Отже, ця дивовижна властивість не могла пройти непоміченою повз увагу наших предків: вважалося, що з неопалимої купини виходить Бог, щоб показати людям істину. Пізніше ця легенда увійшла в Біблію, де розповідається, що вперше Бог явився Мойсею з неопалимої купини. В Україні з неопалимою купиною пов'язаний образ Богині-Матері, а по прийняттю християнства – Діви Марії; образ незнищеної квітки життя має язичницьке коріння.

БЕРЕЗА завдяки своїй білій корі стала символом чистоти, дівочої ніжності. Вона також вважалася оберегом від злих духів, тому її часто садили біля хати, щоб милувала око і захищала садибу. Широко використовувалась кора берези – береста – для «берестяних грамот». На ній вчилися писати учні, на ній писали листи, різні побутові записи тимчасового значення. Отже, в часи, коли папір був занадто дорогим і використовувався для книжок, побутовало письмо на бересті. Для цих грамот бересту знімали так, щоб не пошкодити самого дерева, адже місця, де був знятий тонкий шар кори, мають властивість нарощувати нову кору.

ДУБ здавна користується в народі глибокою шаною. Ще стародавні слов'яни влаштовували біля лісових велетнів обрядові дійства, приносили жертви богам. У ХІХ ст. на Зелені свята влаштовували так званий гральний дуб (на Київщині – сухий дуб). У центрі села, а іноді за околицею ставили довгу жердину з прикріпленим зверху колесом, прикрашали її травами, квітами, стрічками, обкопували невеликим рівчаком. Довкола такого «Дуба» відбувалися ігри, що супроводжувалися спеціальними піснями. Цей обряд символізував розквіт природи, початок літа.

Оспіваний в народних думках та піснях дуб є символом молодого козака:

Чом дуб не зелений? –

Лист хмара прибила;

Козак невеселий –

Лихая година.

Дуб і береза порівнюються з козаком та його матір'ю:

Ой, дуб до берези Гіллям похилився,

Козак своїй матусеньці

До ніг уклонився.

У весільних приповідках і побажаннях дуб виступає символом подружнього життя (Дарую два дубочки, щоб жили в парі, як голубочки), міцного здоров'я й довголіття молодих (Дарую дуби, що в діброві, будьте дужі та здорові). Коли народжувався син, батьки за народним звичаєм висаджували два жолуді, коли донька – висівали калинове зерня.

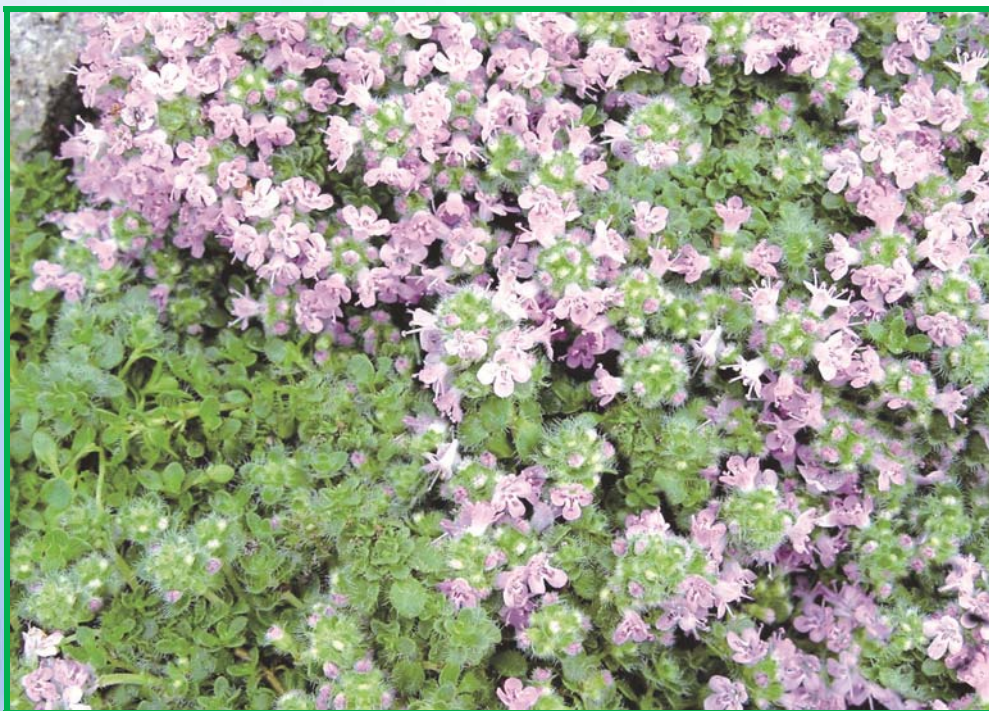
ГОРОХ в українському фольклорі є символом сліз: Сльози, як горох, котяться; з ним пов'язували нещастя, біду. Тому в деяких районах хлопці й підлітки, що ходили на Новий рік по хатах, не домішували горох до хлібних зерен, якими посівали. Молоді жінки уникали їсти його натще, аби не було гірким подружнє життя. Але, незважаючи на це, з горохом готували як повсякденні, так і ритуальні страви й навіть використовували як оберег.

Майже біля кожної хати завжди знаходилося місце і для пахучих яскравих **ЧОРНОБРИВЦІВ**, жовтогарячих нагідок, червоної рути, барвінку й любистку, м'яти і матіюли. Не перелічити нині всіх назв квітів, які прикрашають життя сучасного українця, виведено багато нових сортів рослин, які увійшли в побут і звичаї народу. Проте магічну силу мають ті, що здавна прижилися в народі як священні рослини. Так вважається, що червону руту, барвінок і любисток садять дівчата, щоб бути завжди коханими і бажаними, а молодиці – щоб була міцною родина. Півники оберігають від нечистої сили, бо півень (від якого походить назва квітки) завжди виступає рятівником – від його співу зникає всяка нечисть.

Магічними функціями народ наділяв **ЧЕБРЕЦЬ** – українське «евшан-зілля». Для українця саме ця рослина є символом Батьківщини. Її брали з собою, від'їжджаючи на чужину, як згадку про рідний край. Чебрець був однією з трав, які застосовувалися в богослужінні ще за трипільської доби. Збереглися знайдені археологами найдавніші керамічні курильниці, які були прототипом кадильних, з якими на ранніх етапах боролися християнські священики. Згодом церква змушена була визнати цей ритуал і прийняла язичницьке кадило для свого богослужбового ритуалу. Трава чебрецю має надзвичайно ароматичний запах, який здатна зберігати довгий час, навіть висушена, вона при спалюванні дає ніжні пахощі степу. Подекуди в Україні досі під час церковних служб використовують підкурювання чебрецем і вважають, що це забезпечить добробут родині. В східних районах України чебрець ще називають «**богородицькою травою**».

БАРВІНОК – вічнозелена трав'яниста рослина, листя якої зберігає зелений колір навіть під снігом. Живучість і витривалість барвінка, краса його цвіту оспівані в багатьох народних піснях. В українському фольклорі це символ молодості, кохання та шлюбу.

Вінком, сплеченим із барвінка прикрашали голову молодої на весіллі. На Бойківщині збирання барвінка для весільного вінка супроводжувалося ритуальними піснями і спеціальними обрядами, які мали забезпечити молодим щасливе подружнє життя. Разом з ягодами калини, колосками жита, васильками прикрашали весільне дерево – гільце, використовували в інших весільних ритуалах.

ВАСИЛЬКИ в засушеному вигляді мають сильний стійкий запах, завдяки чому ця рослина дістала широке ритуальне застосування. Квіти васильків клали за ікони в день Чесного Хреста (14 вересня за ст. ст.), ними прикрашали хрести у церквах.

Цілющі властивості васильків відомі здавна. На Волині їх використовували як лікувальний засіб при високій температурі, від запою й перепою; з них робили купель для дітей при багатьох хворобах, зокрема жовтяниці; освяченими на Спаса (6 серпня за ст.ст.) васильками обкурювали хворих.

В народній поезії васильки є символом святості, чистоти, приязності. Вони згадуються і в купальських піснях:

Та вроди, Боже, троє зіллячок:

Перше зіллячко барвіночок,

Друге зіллячко любисточок,

Третє зіллячко васильочок.

Барвіночок – для дівочок,

Любисточок – для любощів,

Васильочок – для запаху.

МАК. Широко розповсюдженим було вірування в чудодійні властивості маку як оберегу від лиходійства відьом, упирів та інших істот. Особливу силу, як вважалося, мав польовий мак, зерна якого самі висипалися з голівок, – так званий видюк. Якщо таким маком обсипати обійстя, то жоден упир чи злий дух не зможе зайти в нього, поки не збере і не порахує всі зернята. Щоб охоронити від відьми дійну корову, її обсипали маком, освяченим на Маковія (1 серпня за ст. ст.) або на Спаса (6 серпня), примовляючи: Коли цей мак збереш, тоді від моєї корови молоко відбереш. На Волині, аби припинити засуху, вкидали у криницю певну кількість зерен свяченого маку.

Мак використовували також із лікувальною метою, переважно як снотворне. У фольклорі мак є символом краси: *Гарна дівка, як маківка; Гарне, як мак городній.*

У піснях маків цвіт прирівнюється до швидкоплинного людського життя:

Пройшов мій вік, як маків цвіт,

Що вдень цвіте, а вночі опаде.

Можна зустріти також поетичне порівняння маківки з матір'ю – головою роду:

Да нема цвіту, світлішого над маківку,

Да нема роду, ріднішого над матінку.

М'ЯТА широко використовується в народній медицині, займає почесне місце в народних піснях та обрядах. Її незмінний епітет – кудрява. Як і калина, м'ята є символом дівочої краси й цноти. У фольклорі м'ята нерідко згадується поруч із рутою, утворюючи немовби одну рослину – руту-м'яту:

*По садочку ходжу я, ходжу,
Руту-м'яту саджу я, саджу,
Рута-м'ята да й не прийнялася,
Родиночка й одрілася.*

М'ята відігравала важливу роль у весільній обрядовості. За традицією, вінок для молодої та вінки для дружок плели з м'яти., барвінку і рути.

ОСИКА вважалася нечистим, заклятим деревом, оскільки на ній, за християнською легендою, повісився Іуда. Ця ж легенда пояснювала постійне, навіть у безвітря, тремтіння листя осики. Тому з її деревини не годилося споруджувати оселі.

Водночас осику використовували як один із найбільш надійних оберегів від відьом, упирів тощо. Щоб уберегти молочну корову від посягань відьми, в огорожу довкола обори встромляли осикові кілки. За допомогою осикової палички можна було також примусити відьму, що обернулася твариною, повернути свій справжній вигляд. Щоб упир не міг вийти зі своєї могили, в неї вбивали осиковий кілок. Так само вважалося, що для припинення засухи в могилу самогубця треба вкопати кілок із осики і полити його водою. З осиковою палицею можна було пройти вночі лісом, не остерігаючись нечистої сили.

ПАПОРОТЬ – реліктова трав'яниста рослина, що ніколи не цвіте, розмножуючись вегетативно. Проте, за народними повір'ями, в ніч на Івана Купала (24 червня за ст.ст.) на коротку мить з'являється вогнена квітка папороті. Той, кому вдасться зірвати її, отримує чарівну силу, яка дає змогу знаходити заховані скарби, дізнаватися про долю людей, зіцілювати хворих, розуміти мову звірів і птахів. Проте нелегко заволодіти таємничою квіткою, яка росте в дрімучому лісі та охороняється нечистою силою. На сміливця чекають численні випробування, часом небезпечні для життя. Легенди про спробу здобути квітку папороті послужили основою відомої повісті М. В. Гоголя «Вечір напередодні Івана Купала».

Папороть вважалася улюбленим зіллям чортів та відьом. Тому на Гуцульщині, зокрема, існував своєрідний звичай бити папороть. Аби вона не сіялася в полі і не шкодила травам, її били палицею навхрест, потім це місце святили.

ПОЛИН найчастіше використовували як оберег від русалок, зустріч з якими вважалася особливо небезпечною в так званий Русалчин Великдень (наступний четвер після Зелених свят). Підстерігаючи перехожого за околицею села, русалка запитувала його: «Полин чи петрушка?» Якщо покажеш полин, русалка зникне, якщо ж відповіси «петрушка», то вона може залоскотати насмерть.

У народних піснях і приказках полин має незмінний епітет гіркий і нерідко виступає символом нещасливого життя:

*Лучче мені, мати,
Гіркий полин їсти,
Аніж мені, мати,
Із нелюбом сісти.*

ЧАСНИК відігравав важливу роль як оберег від злих сил, а також у практиці народної медицини. Наділення Часнику чудодійною силою значною мірою було зумовлене цілющими властивостями і своєрідним запахом цієї рослини. Часник вживався для профілактики інфекційних захворювань, вважався добрим дезінфікуючим засобом при хворобах дихальних шляхів. Свяченим Часником змащували на Великдень над очима, щоб мати здорові очі. Застосовували Часник і як протидію укусові гадюки. Здавна Часник використовувався у весільній обрядовості. У день весілля його вплітали у вінок молодої або зав'язували між її волоссям для охорони від усього злого. На Гуцульщині зубок Часнику постійно носили з собою дорослі і молодь, його прив'язували до руки або зашивали в сорочку дитині. Напередодні Івана Купала Часником натирали вим'я корові, щоб відьма не могла відібрати молоко.

Розповідь про рослини-символи рідного краю можна було продовжувати до безкінченності. Але нам хотілось б, щоб кожна людина займала активну громадянську позицію щодо збереження природних багатств рідного краю, своєї рідної Батьківщини. Природа наділена надзвичайними загадками. Вона ніколи не повторюється і, якщо кожна, навіть маленька дитина, буде з нею товаришувати, вона розкриє вам великі секрети і таємниці. Якщо вам захочеться зробити влітку композицію букету польових квітів, пам'ятайте:

- щоб не пошкодити рослини, її потрібно не рвати, а зрізати;
- більша частина польових квітів в'януть на повітрі без коріння через декілька хвилин, тому не кваптеся збирати їх на початку прогулянки;
- більша частина степових рослин-символів занесені в Червону Книгу, знайте їх, запам'ятайте та зберігайте, замалюйте де вони ростуть, зробіть корисну справу, складіть карт розміщення лікарських рослин і бережіть рослини-символи, рідкісні рослини від знищення.

Якщо ви будете добрими, бережливими, клопітливими господарями, то природа заплатить вам добром: чистим повітрям, дзвінким прозорим джерельцем, мелодійною пташиною піснею. Товаришуйте з нею!

Я зірвав квітку – і вона зів'яла.

Я піймав метелика –і він вмер у мене на долоні.

І тоді я зрозумів, що доторкнутися до краси

Можна тільки серцем.

(Є.Л.Прасолова)

ДЯКУЄМО ЗА УВАГУ!

